

κομάθει τὰ γούστα τους στὰ ἔξαλλα πάθη καὶ στὰ χτυπητὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦν στὶς περιγραφές τους ἄλλοι μικρότεροι, μὰ δημοφιλεῖς συγγραφεῖς. Γιατὶ τοῦτοι ἐδῶ εἶναι ποιητὲς μὲ τὴν ἐλεύθερη ἔξοδο ποὺ δίνουν στὴν περίεργη ψυχὴ, ἣ ὁποία μὲς ἀπ' τὰ μάτια τους θεωρεῖ ξανά κι εὐλογεῖ τὰ πράγματα ποὺ ἡ ἴδια ἔπλασε. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνώτερη ἀπ' τὴ γνώση της, σοφώτερη ἀπ' ὅλα της τὰ πλάσματα. Ὁ μέγας ποιητὴς μᾶς κάνει νὰ νιώσουμε τὸ πλοῦτος ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι κατέχουμε, κι ὅσο γιὰ τὰ ἴδια τὰ συνθέματά του ἐκδηλώνουμε λιγώτερο ἐνδιαφέρον. Ἡ καλύτερη ἐπίδρασή του στὸ πνεῦμα μας εἶναι ὅταν μᾶς διδάσκει ν' ἀδιαφοροῦμε γιὰ ὅ,τι τεχνικὰ ἔχει ἐπιτελέσει. Ὁ Σαίξπηρ μᾶς προκαλεῖ μιὰ τέτοια πνευματικὴ ἀνάταση, ὥστε μᾶς υποβάλλεται ἡ ἰδέα πὼς ἓνα πλοῦτος εἶναι ἀδέσποτο καὶ ζητάει κύριο· καὶ τότε νιώθουμε πὼς τὰ ἔξοχα ἔργα ποὺ δημιούργησε, καὶ ποὺ σ' ἄλλες ὥρες τὰ ἐξυμνοῦμε σὰν ποίηση αὐθύπαρχτη δὲν εἶναι περισσότερο πραγματικὰ ἀπ' τὸν ἴσκιο ἐνὸς περαστικοῦ ἐπάνω στὸν τοῖχο. Ἡ πνοὴ ποὺ ἐνυπάρχει στὸν Ἄμλετ καὶ στὸν Δῆρ, μπορεῖ νὰ «ξαναπνεύσει» τὴν πᾶσα ὥρα. Γιατὶ τότε τόση σημασία στὰ ὀνόματα Ἄμλετ καὶ Δῆρ, σὰ νὰ μὴν ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἀπ' ὅπου ἔπεσαν, ὅπως ἀπ' τὰ χεῖλη πέφτει ὁ λόγος;

Αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν κάνει τὴν ἐμφάνισή της μ' ἄλλον τρόπο παρὰ μὲ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ κατοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Παρουσιάζεται στὸν ταπεινὸ καὶ τὸν ἀπλό· παρουσιάζεται σ' ὅποιον λυτρωθεῖ ἀπ' τὴν ἀπομίμηση καὶ τὸν ἐγωισμό· παρουσιάζεται σὰν ἐσωτερικὸ φέγγος· παρουσιάζεται σὰ γαλήνη καὶ μεγαλεῖο. Ὅταν ἀτενίζουμε ἐκείνους ποὺ «φώτισε», τότε συνειδητοποιοῦμε πὼς ὑπάρχουν ὅλο κι ὑψηλότεροι ἀναβαθμοὶ μεγαλοσύνης. Ὅποιος «φωτίστηκε», βγαίνει ἀπ' τὴ δοκιμασία ὑπέροχα μεταμορφωμένος. Δὲ συνομιλεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ μάθει τίς γνώμες τους. Τοὺς κρίνει. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς νὰ εἴμαστε ἀπέριττοι κι εἰλικρινεῖς. Ὁ ματαιόδοξος ταξιδιώτης πασχίζει νὰ δώσει περιεχόμενο στὴ ζωὴ του ἀναφέροντας τί τοῦ εἶπαν καὶ τί τοῦ ἔκαναν ὁ τάδε πρίγκιπας ἢ ἡ τάδε κόμισσα. Ὁ ἀνόητος αὐτὸς σᾶς δείχνει τὰ κουταλάκια, τίς καρφίτσες καὶ τὰ δαχτυλίδια ποὺ τοῦ χάρισαν καὶ φυλάει μ' εὐλάβεια τὰ ἐπισκεπτήρια καὶ τίς εὐχετήριες κάρτες τους. Ὁ πιὸ πολιτισμένος πάλι σταματᾷ στὶς ποιητικὲς περιγραφές — τὴν ἐπίσκεψή στὴ Ρώμη, τίς διασημότητες ποὺ συνάντησε, τοὺς λαμπροὺς φίλους ποὺ γνώρισε, ἢ πάρα πέρα, τὸ μεγαλόπρεπο τοπιο, τὰ βουνὰ καὶ τίς σπουδαίους φανεῖς σκέψεις ποὺ ἔκανε ἐπάνω στὰ βουνὰ — κι ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ πασπαλίσῃ μὲ λίγη ρομαντικὴ χρυσόσκονη τὴ ζωούλα του. Μὰ ἡ ψυχὴ ποὺ δέχεται τὴν ἔλευση τοῦ μεγάλου Θεοῦ κι ἀναδέχεται τὴ λατρεία του, εἶναι ἀπλή κι ἀπροσποίητη· δὲ χρειάζε-

ται πασπαλίσματα· οὔτε λαμπροὺς φίλους· οὔτε εὐγένειες· οὔτε περιπέτειες· οὔτε καὶ ζητάει λιθάνωτους θαυμασμοῦ· ζεῖ τὴν πᾶσα ὥρα καὶ μελετᾷ τὸ βαθύ της νόημα, καὶ γι' αὐτὴν τὸ πιδ ἀπειροελάχιστο γεγονός εἶναι μιὰ ἀτραπὸς πρὸς τὴ γνῶση κι ἓνα ξεκίνημα γιὰ τὴ θάλασσα τοῦ φωτός.

Μιλῆστε μ' ἓνα πνεῦμα ποὺ εἶναι μεγαλόπρεπα ἀπλό, καὶ τότε ὁ ἔντεχνος λόγος θὰ φαντάξει παιχνίδι λέξεων. Καὶ τὰ πιδ ἀπλὰ ρήματά του ἀξίζει νὰ καταγραφοῦν, ὡστόσο φαίνονται τόσο εὐτελῆ μέσα στους θησαυροὺς ποὺ ἀποκαλύπτει ἡ ψυχὴ, ὥστε μοιάζει σὰ νὰ θέλουμε νὰ μαζέψουμε μερικὰ χαλίκια ἢ νὰ κλείσουμε λίγον ἀέρα σὲ μιὰ μποτίλια, ὅταν δλόκληρη ἡ γῆ κι δλόκληρη ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι δικὰ μας. Δὲ μπορείτε νὰ γίνετε «δικὸς» ἑνὸς τέτοιου ἀνθρώπου, παρὰ ἂν ἀποτινάξετε τὰ στολίδια καὶ τὸν πλησιάσετε μ' ἐφόδια τὴ γυμνὴ ἀλήθεια, τὴν ἀδολη καρδιὰ καὶ τὴν κατάφαση τῆς οἰκουμενικῆς σοφίας.

Τέτοιοι ἀνθρωποὶ μᾶς φέρνονται ὅπως θὰ φέρνονταν οἱ θεοὶ καὶ σὰ θεοὶ περνοῦν ἀνάμεσά μας. Παραδέχονται χωρὶς νὰ ἐκδηλώσουν περιττοὺς θαυμασμοὺς τὴν εὐφυΐα μας, τὴν ἀγαθότητά μας, τὶς ἀρετές μας, ἀκόμα καὶ τὴν αὐστηρὰ προσωπικὴ ἐκτέλεση τοῦ χρέους μας — γιὰ τὶς ἀρετές μας τὶς νιώθουν δικές τους ὅσο καὶ τὸ αἷμα τους. Πόση, ἀλήθεια, διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ δικὴ τους ἀδελφικὴ συμπεριφορὰ καὶ στὶς ἀμοιβαῖες κολακεῖες ἢ τὶς ἔχθρες τῶν διαφορῶν συγγραφέων! Αὐτοὶ δὲν κολακεύουν. Δὲν παραξενεύομαι ὅτι πηγαίνουν νὰ δοῦν τὸν Κρόμβελ, τὴ Χριστίνα, τὸν Κάρολο τὸν Β' καὶ τὸν Ἰάκωβο τὸν Α', ἀκόμα καὶ τὸ Σουλτάνο. Γιὰ τὴν ἀρμοδιότητά τους εἶναι τόσο ὑψηλά, ποὺ βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τοὺς βασιλιάδες. Εἶναι θεόσταλτοὶ ἄγγελοι στοὺς ἡγεμόνες, γιὰ τὶς ἀντιμετωπίζουν χωρὶς ὑπεκφυγές κι ὑποχωρήσεις, σὰν ἴσοι πρὸς ἴσους, δίνοντας ἔτσι στὸν ἡγέτη τὴν ἀνανεωτικὴ ἱκανοποίηση τῆς ἀντίστασης στὴ θέλησή του, τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπιᾶς, τῆς φιλίας ἀκόμα, καὶ τὰ μηνύματα τῶν νέων ἰδεῶν. Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπαφὴ ὁ ἡγεμόνας, ὅσο ψηλὰ κι ἂν βρίσκεται, βγαίνει σοφώτερος καὶ καλύτερος. Τέτοιοι ἀνθρωποὶ μᾶς κάνουν νὰ νιώσουμε πὼς ἡ εἰλικρίνεια εἶναι πολὺ πιδ χρήσιμη ἀπ' τὴν κολακεία. Ἀντιμετωπίζετε τοὺς ἄλλους, εἴτε ἄντρες εἶναι εἴτε γυναῖκες, μ' ἓναν τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἀφήνει χῶρο σ' ἄλλο συναίσθημα ἀπὸ τὴν εἰλικρίνεια, καὶ καταστρέφετε κάθε ἐλπίδα τους ὅτι μποροῦν νὰ μιρολογήσουν μαζί σας. Εἶναι ἡ εὐγενέστερη φιλοφρόνηση ποὺ μπορεῖτε νὰ κάνετε στὸ συνάνθρωπό σας. «Ὁ καλύτερος ἔπαινός τους», εἶπε ὁ Μίλτων, «εἶναι ὅταν δὲν κολακεύουν, κι ὅταν μὲ τὴν ἀνυστερόβουλη συμβουλή τους φαίνεται σὰ νὰ ἐπαινοῦν».

Ἀνέκφραστη εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ σὲ

κάθε ενέργεια τῆς ψυχῆς. Τὸ πιὸ ἀπλὸ ἄτομο ποὺ ἀναδέχεται μ' ὀλόκληρο τὸ εἶναι του γὰ λατρεύει τὸ Θεό, γίνεται καὶ τὸ ἴδιο Θεός· ὡστόσο ἡ εἰσορῆ τῆς θείας οὐσίας στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἀνεξάντλητη, τὸν κατακλύζει πάντα μ' αἰσθήματα καινούργια κι ἀνεξερεύνητα. Εἶναι τέτοια, ὥστε ὑποβάλλει τὸ δέος καὶ τὸ θαυμασμό. Πόσο εὐφρόσυνη, πόσο καταπραϋντικὴ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ποὺ γεμίζει καὶ μοναχὴ τῆς τὴν ἐρημιά, καὶ ποὺ γιατρεύει τις πληγὲς ποὺ προσενεοῦν τ' ἁμαρτήματα κι οἱ ἀποθαρρύνσεις μας! Μὰ τότε μονάχα ὁ πραγματικὸς Θεὸς θὰ τιμήσει μὲ τὴν παρουσία Του τὴν καρδιά μας, ὅταν γκρεμίσουμε ἀπ' τὸ βᾶθρο του τὸ θεὸ τῆς παράδοσης καὶ καταργήσουμε τὸ θεὸ τῆς ρητορικῆς. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄλλο μισὸ τῆς ἴδιας τῆς καρδιάς μας, τί λέω, τὸ ἀπειρο ἀνάπτυγμά της πρὸς ὅλες τις διευθύνσεις! Φυτεύει στὸν ἄνθρωπο μιὰν ἀλάθητη πίστη. Δὲν ἀποκτᾷ γνώση, μὰ ἐνόραση, πὼς ἡ ἐπίτευξη τοῦ ἀπόλυτα καλοῦ, εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια, καὶ μὲ τούτη τὴν πεποίθηση σκορπίζει μ' εὐκολία ὅλες τις παρέμβλητες ἀμφιβολίες καὶ τοὺς φόβους του, κι ἀναθέτει στὴ σίγουρη ἀποκαλυπτικὴ ἐνέργεια τοῦ χρόνου τὴν ἐπίλυση τῶν προσωπικῶν του προβλημάτων. Εἶναι βέβαιος πὼς οἱ σύμφωνες μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο πράξεις του εἶναι καλόδεχτες ἀπ' τὴ συνείδηση τοῦ ὑπέρτατου ὄντος. Ὅταν ἡ νομοτέλεια αὐτὴ τοῦ γίνεται πίστη, ἡ αὐτοπεποίθηση ποὺ ριζώνει μέσα του εἶναι τόσο οἰκουμενικὴ, ὥστε στὸ θέριμά της καταπνίγει ὅλες τις παρήγορες ἐλπίδες καὶ τὰ ἐγκόσμια σχέδια τῆς θνητῆς φύσης. Ὅτε νιώθει μ' ὄλους τοὺς πόρους του πὼς δὲ μπορεῖ ν' ἀποφύγει τὸ καλὸ. Τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἀληθινὰ γιὰ σένα, ἔλκονται πρὸς ἐσένα. Τρέχεις γὰ συναντήσεις τὸ φίλο σου. Ἄς τρέχουν τὰ πόδια σου, τὸ πνεῦμα σου ὅμως δὲν τρέχει. Ἄραγε, ἀν δὲν τὸν συναντήσεις, δὲ θὰ συλλογιστεῖς ὑποσυνείδητα πὼς ἦταν καλύτερα ποὺ δὲν τὸν βρῆκες; — γιὰτὶ ὑπάρχει μιὰ δύναμη καὶ μέσα σ' ἐκεῖνον ὅπως καὶ μέσα σου, κι ἀν ἦταν γὰ προκύψει καλὸ, θὰ ἔνωγε τοὺς ὁρμούς σας. Ἡ γιὰ γὰ πάρουμε ἓνα ἄλλο παράδειγμα: ἐτοιμάζεσαι γὰ πᾶς κάπου γιὰ γὰ προσφέρεις τις ὑπηρεσίες σου γιὰ τὸ καλὸ τῶν ἄλλων ἢ γιὰ τὴν προκοπὴ τῆ δικῆ σου. Δὲ σοῦ ἔτυχε γὰ νιώσεις στὴν πρόθεσή σου γὰ πᾶς, καὶ μιὰν ἄλλη ἐπιθυμία ποὺ θὰ ἤθελες γὰ σ' ἐμποδίσει γὰ πᾶς; Ἐ, λοιπόν, πίστευε, ὅσο ζεῖς, πὼς ὅ,τι ὑπάρχει στὸν κόσμο ποὺ θὰ ἔπρεπε γὰ τ' ἀκούσεις, θὰ ἀντιβουήσει στ' αὐτιά σου! Κάθε ρητό, κάθε βιβλίο, κάθε παροιμία ποὺ ἀνήκει σ' ἐσένα, γιὰ γὰ σὲ βοηθήσει ἢ γιὰ γὰ σ' ἐμφυχώσει, θὰ φτάσει σίγουρα στὸν προορισμὸ της, εἴτε ἀπ' τὴν πλατεία λεωφόρο εἴτε ἀπὸ δαιδαλώδη στενορόμια. Κάθε φίλος, ποὺ ἀγαπιέται ἀπὸ σένα ὄχι μὲ τὴ φαντασίωσή σου μὰ μὲ τὴν ἀλανοιχτη τρυφερὴ σου καρδιά, θ' ἀνοίξει κι ἐκεῖνος τὴν ἀγκαλιά

του γὰ σὲ σφίξει στὸν κόρφο του. Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ ἡ καρδιά σου εἶναι καὶ καρδιά τοῦ σύμπαντος· ὄχι μιὰ ἀπλή βαλβίδα, οὔτε ἓνας ἀπομονωτικὸς τοῖχος, οὔτε μιὰ διατομή· μὰ στὴ φύση ἓνα εἶναι τὸ αἷμα ποὺ ἀσταμάτητα κυκλοφορεῖ μέσ' ἀπ' ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως καὶ τὸ νερὸ τῆς ὑδρογείου εἶναι μιὰ θάλασσα μ' ἓνα παλμὸ καὶ μιὰ κίνηση.

Πρέπει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀλήθεια πὼς ὅλη ἡ φύση κι ὅλη ἡ νόηση ἔχουν ἀνταπόκριση στὴν καρδιά του· κι εἰδικὰ ταῦτο· πὼς τὸ Ὑψιστὸ Πνεῦμα σκηνώνει μέσα του· καὶ πὼς οἱ πηγές τῆς φύσης βρίσκονται μέσα του, ἀν ἐκεῖ ὑπάρχει φυσικὰ κι ἡ συναίσθηση τοῦ Ὑψιστου χρέους. Μ' ἀν θέλει νὰ μάθει τί «φθέγγεται» ὁ Ὑπέρτατος Θεός, ἄς «κλεισθῇ εἰς τὸν οἶκόν του», ὅπως εἶπε ὁ Χριστός. Ὁ Θεὸς δὲ φανερώνεται σὲ δειλοὺς. Ἐκεῖ ἄς ἀκούσῃ τὸν ἑαυτὸ του μὲ προσοχή, ἀφοῦ πρῶτα ἀποσυρθεῖ ἀπ' τὶς παράλληλες φωνές λατρείας τῶν ἄλλων. Ἀκόμα κι οἱ προσευχῆς τοῦ κάνουν κακό, προτοῦ μάθει γ' ἀρθρώνει τὴ δική του ἀτομικὴ προσευχή. Ἡ θρησκεία μας στηρίζεται στὴν ἀριθμητικὴ ποσότητα τῶν πιστῶν. Μὰ ὅταν καταφεύγουμε, ἔστω κι ἔμμεσα, στὴν ἀριθμητικὴ ποσότητα γιὰ νὰ στηρίξουμε κάτι, αὐτὸ σημαίνει πὼς θρησκεία ὄν ὑπάρχει. Ὅποιος γιῶθει ὅτι ὁ Θεὸς τὸν περιβάλλει σὰ μιὰ θωπευτικὴ ἀνέμερη παρουσία, δὲ χρειάζεται τὴν ὀμαδικὴ ἐκδήλωση. Ὅταν εἶμαι «ἐνώπιος ἐνωπίω», ποῖός τολμᾷ νὰ παρεισδύσῃ; Ὅταν ἔφτασα νὰ ἐκμηδενίσω τὸν ἑγωισμό, ὅταν λαμπαδιάζω ἀπὸ ἀγάπη, τί μπορεῖ νὰ πεῖ ὁ Καλδίνος ἢ ὁ Σδέντεμποργκ;

Δὲν ἔχει σημασία ἀν ἡ διδασχὴ ἀπευθύνεται σ' ἓναν ἢ σὲ πολλούς. Ἡ πίστη ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ μιὰ αὐθεντία δὲν εἶναι πίστη. Ἡ προβολὴ τῆς αὐθεντίας, δηλαδὴ τοῦ προσώπου ποὺ διατείνεται ὅτι ἔχει περισσότερο ἀπ' τοὺς ἄλλους κύρος, μετρά καὶ τὴν κατάπτωση τῆς θρησκείας, τὴν ἀπεμπόληση τῆς ψυχῆς. Ἡ θέση ποὺ ἔδωσαν οἱ ἄνθρωποι στὸ Χριστό, ἔδω καὶ μερικὸς αἰῶνες, εἶναι θέση αὐθεντίας. Τοῦτο χαρακτηρίζει τὴν παρακμὴ τους. Ἡ ψυχὴ εἶναι αἰώνια, μεγάλη κι ἀκέραιη. Δὲν κολακεύει, δὲ γίνεται ὀπαδός· δὲ διδάσκει. Πιστεύει στὸν ἑαυτὸ της. Μπροστὰ στὶς ἀνυπολόγιστες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, ὅλες οἱ ἐμπειρίες, ὅλες οἱ ζωές τοῦ παρελθόντος, ὅσο κι ἀν ἦταν ἱερές κι ἄδολες, ἐξαφανίζονται. Μπροστὰ στὴν οὐράνια αὐτὴ μεγαλοσύνη ποὺ ἡ παρορμητικὴ μας ἔφραση προμαντεύει, εἶναι ἀτόπημα νὰ ἐξυμνήσουμε ὁποιονδήποτε τρόπο ζωῆς ποὺ εἶδαμε ἢ διαβάσαμε. Ὅχι μονάχα πρέπει νὰ λέμε πὼς ἔχουμε λίγους μεγάλους ἄντρες, μὰ νὰ λέμε, στὴν κυριολεξία, πὼς δὲν ἔχουμε κανένα· πὼς δὲν ἔχουμε ἱστορία ἢ ὑπόδειγμα ζωῆς ποὺ νὰ μᾶς περιέχει ὀλόκληρους. Τοὺς ἅγιους καὶ τοὺς ἡμίθεους ποὺ ἐκθειάζει ἡ ἱστορία ἀναγκα-

ζόμαστε να τους παραδεχτούμε κάνοντας κάποια συγκατάβαση. Μολονότι σε κάτι μᾶς ὠφελοῦν στίς μοναχικές ὥρες μας, ὥστόσο ἔτσι ὅπως ἐπιβάλλονται στήν προσοχή μας ἀπ' τή μηχανική κι ἐπιπόλαια συνήθεια, μᾶς κουράζουν και μᾶς περισποῦν. Ἡ ψυχὴ δίνεται, μόνη, γνήσια κι ἄσπιλη, στο Μοναχικό, τὸ Γνήσιο και τὸ Ἄσπιλο, ὅπου μὲ προθυμία σκηνώνει, τὸ καθοδηγεῖ και μιλά μὲς ἀπ' αὐτό. Τότε, ἀκτινοβολεῖ νιάτα, χαρὰ και σβελλάδα. Δὲ φαίνεται σοφή, μὰ εἶναι ἀθώα. Τὸ φῶς τὸ νιώθει δικό της, και διακρίνει πῶς τὸ χορτάρι βλαστάνει κι ἡ πέτρα πέφτει ἀπὸ ἓνα νόμο κατώτερο ἀπ' τὸ δικό της τὸ νόμο, μὰ σὲ συνάρτηση μαζί του. Πρόσεξε, λέει, γεννήθηκα μέσα στο μεγαλουργό, τὸ οἰκου-
μενικό πνεῦμα. Ἐγώ, ἡ ἀτελής, λατρεύω τὸ ἰσοδύναμό μου Τέ-
λειο. Εἶμαι κάτι σὰν ἀνάδοχος τῆς ὑπέρτατης ψυχῆς, κι ἔτσι ἔχω κάτω ἀπ' τὴν ἐποπτεία μου τὸν ἥλιο και τ' ἀστέρια νιώθου-
τας πῶς δὲν εἶναι ἄλλο, μὲς στήν αἰωνιότητα, παρὰ μαρμαρυγές πού λάμπουν και σδῆνουν. Ὅσο χύνονται μέσα μου χεῖμαρροι τῆς ἀπειρης φύσης, τόσο γίνομαι πιὸ ἀνθρώπινος στίς ἐκτιμήσεις και στίς πράξεις μου. Ἐτσι συντονίζεται ἡ τροχιά τῆς ζωῆς μου μὲ ἰδέες κι ἐνέργειες πού εἶναι ἀθάνατες. Ἐτσι κι ὁ ἀνθρώπος, δεί-
χνοντας ἄφατο σεβασμὸ πρὸς τὴν ψυχὴ και διαπιστώνοντας ὅτι «ἀπειρον εἶναι τὸ κάλλος της», ὅπως εἶπαν οἱ Ἀρχαῖοι, θὰ δεῖ πῶς ὁ κόσμος εἶναι ἓνα ἀέναο θαῦμα πού τὸ «ἔτέλεσε» ἡ ψυχὴ, και θὰ μάθει ἐξ ἄλλου πῶς δὲν ὑπάρχει βέβηλο παρελθόν, πῶς τὰ πάντα εἶναι ἱερά γιατί τελοῦν κάτω ἀπὸ μιὰ σοφὴ νομοτέλεια· πῶς τὸ σύμπαν ἐκπροσωπεῖται σ' ἓνα ἄτομο, σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή τοῦ χρόνου. Δὲ θὰ κλώθει πιὰ μιὰ ζωούλα ἀπὸ κλωστὲς και ἀποκούρελα, μὰ θὰ ζεῖ «ἐν πνεύματι θεῷ». Θ' ἀποστρέψει τὸ πρόσωπό του ἀπ' ὅ,τι εἶναι ταπεινὸ κι ἐπιπόλαιο και θὰ νιώ-
θει ἱκανοποίηση ὅπου κι ἂν βρεθεῖ κι ὅποιες ὑπηρεσίες τοῦ ζη-
τήσουν νὰ προσφέρει. Γαλήνια θ' ἀντιμετωπίζει τὸ αὔριο μ' ἐκεί-
νη τὴν ἀμέριμνη ἐμπιστοσύνη πού εἶναι ἐπίνευση Θεοῦ, κι ἔτσι στο βάθος μέσα τῆς καρδιάς του θὰ ἔχει δλόκληρο τὸ μέλλον.

Δ Ο Κ Ι Μ Ι Α

Δ ε ύ τ ε ρ η Σ ε ι ρ ά

Ἡ Δεύτερη Σειρά, πού περιλαμβάνει 9 δοκίμια συνολικά, κυκλοφόρησε στὰ 1844. Σ' αὐτὰ ὑπάρχει μιὰ ἡρεμότερη ἐνατένιση τῶν πραγμάτων.

Στὸ δοκίμιο *Ἐμπειρία* γίνεται ἡ ἀποθέωση τῆς «μουσικῆς» σκέψης τοῦ Ἐμπερσον. Ἡ ὄλη συγκρότησή του εἶναι ὑπερ-λογικὴ· ἡ πρόζα του εἶναι ἕνας συνθετικὸς κρῖκος ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς μεταφυσικοὺς τῆς ρομαντικῆς περιόδου καὶ τοὺς σημερινοὺς ὑπερρεαλιστές. Τὸ θέμα του ὡστόσο εἶναι καθαρὰ «πρακτικόν»: ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἔρμαιο τῶν στιγμῶν καὶ τῆς ρευστότητος τῶν φαινομένων, μὰ μπορεῖ κι ὀφείλει νὰ βρεῖ τὴ βαθύτερη σημασία τῆν ἐκδηλώσεων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου· αὕτῃ εἶναι ἡ πραγματικὴ ἐμπειρία, μιὰ ἐννοια πολὺ πιὸ πλατειά ἀπ' τὴν ἀπλή πεῖρα.

Στὸ δοκίμιο *Πολιτικὴ* ὑπάρχουν μερικὲς βασικὲς ἀλήθειες μὲ διαχρονικὴ ἀξία.

ΕΜΠΕΙΡΙΑ

ΠΟΥ ΕΙΜΑΣΤΕ ριχθέντοι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι; Στὸ ρεῦμα μιᾶς διαδοχικῆς σειρᾶς γεγονότων πού δὲν ξέρουμε ἀπὸ πότε ἄρχισαν καὶ ποῦ θὰ τελειώσουν. Ξυπνοῦμε καὶ βρισκόμαστε σὲ μιὰ σκάλα· πίσω ἀπὸ μᾶς σκαλοπάτια πού φαίνεται πὼς τ' ἀνεβήκαμε· μπροστά μας σκαλοπάτια, πλῆθος, πού πᾶνε κατὰ τὸν οὐρανὸ καὶ χάνονται ἀπ' τὴ ματιά μας. Τὸ Πνεῦμα, πού σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ δοξασία στέκεται στὴν εἴσοδο τοῦ κόσμου καὶ μᾶς κερνάει τὸ κρασί τῆς λήθης γιὰ νὰ ξεχάσουμε τὰ μυστικὰ τοῦ ὑπερπέραν, θὰ εἶχε πολὺ γεμίσει τὸ ποτήρι γιὰ νὰ μὴ μπορούμε, οὔτε τώρα καταμεσήμερα, νὰ διώξουμε τὸ λήθαργο. Ὁ ὕπνος σ' ὄλη μας τὴ ζωὴ βαθαίνει τὰ ματόφυλλα μας, ὅπως ἡ νύχτα σταλάζει ὄλη τὴ μέρα ἀπ' τὰ βαθύσκιωτα ἐλάτια. Γύρω μας τὰ πράγματα στροβιλίζονται, ἀστραποβολοῦν καὶ μᾶς ζαλίζουν. Πιὸ πολλοὶ εἶναι οἱ κίνδυνοι πού ἀπειλοῦνε τὴν ἀντίληψή μας παρὰ τὴ ζωὴ μας. Σὰν τοὺς ἴσκιους γλιστροῦμε μέσα στὴ φύση, καὶ κάθε τόσο χάνουμε τὸν προσανατολισμό μας. Ἔγινε λοιπὸν ἡ γέννησή μας σὲ

ὥρες τόσης φτώχειας καὶ τσιγκουνιάς τῆς φύσης, ὥστε, ἐνῶ μᾶς ἔδωσε περίσσια γῆ, μᾶς στέρησε τὴ θεϊκὴ φλόγα, κι ἔτσι μᾶς φαίνεται πὼς μᾶς λείπει ἢ κατηγορικὴ βεβαιότητα καὶ δὲ μπορούμε νὰ δημιουργήσουμε κάτι τὸ ἀπόλυτα τέλειο καὶ θυμαστό, παρ' ὅλο πὺ καὶ σωματικὲς λειτουργίες διαθέτουμε καὶ νόηση; Κατέχουμε ἱκανότητες νὰ ζοῦμε, μὰ στὸν τελικὸ ἀπολογισμὸ δὲ μᾶς ἀπομένει τίποτα τὸ οὐσιῶδες νὰ δώσουμε ἢ νὰ διατηρήσουμε. "Ἄχ καὶ νὰ ἦταν τὸ πνεῦμα μας περισσότερο πνεῦμα! Εἴμαστε σὰν τοὺς μυλωνάδες ποὺ ἀδίκᾳ περιμένουν στὰ χαμηλὰ νὰ φουσκώσει τὸ ρέμα καὶ νὰ γυρίσει τὸ μύλο τους, γιὰ τὰ ἐργαστᾶσια ποὺ βρίσκονται ψηλότερα ξοδεύουν ὅλο τὸ νερό. Καὶ φανταζόμαστε πὼς αὐτοὶ ποὺ εἶναι πιὸ ἐπάνω θὰ πρέπει νὰ ἔχουν κάνει προσχώσεις γιὰ νὰ ἐμποδίζουν τὸ νερὸ νὰ κατέβει.

"Ἄν κανένας ἀπὸ μᾶς ἤξερε τὸ νόημα τῶν πράξεών μας καὶ τὴν κατεύθυνση τῆς πορείας μας, τότε, ὅταν σκεφτόμαστε θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζουμε καὶ τὸ τί ἀκριβῶς μᾶς γίνεται! Μὰ ἐμεῖς δὲν ξέρουμε οὔτε γιὰτί εἴμαστε σήμερα γεμάτοι ὄρεξη γιὰ δουλειὰ κι αὔριο εἴμαστε ράθυμοι... Πολλὲς ὥρες ποὺ τίς περάσαμε ἀργόσχολοι, διαπιστώνουμε ὕστερα ἀπὸ καιρὸ πὼς ὑπῆρξαν μὲ ἄλλον τρόπο, δηλαδὴ μὲ κριτήριον τὴν πνευματικὴ μας ἀνάπτυξη, καὶ δημιουργικὲς κι ἀποδοτικὲς. Ὡστόσο, κάνοντας ἕναν αὐστηρὸ ἔλεγχο, βλέπουμε πὼς ὁ χρόνος μας, κατ' ὅσον ἀφορᾶ τίς προσπάθειες μας, περνᾷ τόσο ἀνεκμετάλλετος, ποὺ εἶναι θαῦμα πὼς ἀποκτοῦμε ὅτιδὴποτε ἀπ' ὅσα ἀνήκουν στὸν κόσμον τῆς σοφίας, τῆς ποίησης καὶ τῆς ἀρετῆς. "Ὅ,τι ἀποκτοῦμε δὲ μπορούμε νὰ καθορίσουμε πὼς τὸ ἀποκτήσαμε τὴν τάδε ἡμερομηνία. Σὰ νὰ ἔχουν παρεμβληθεῖ στίς μέρες τῆς ζωῆς μας καὶ κάποιες θεϊκὲς μέρες, ὅμοιες μ' ἐκεῖνες ποὺ ὁ Ἑρμῆς* κέρδισε παίζοντας τὰ ζάρια μὲ τὴ Σελήνη γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γεννηθεῖ ὁ Ὅσιρις. Λένε πὼς ἕνα μαρτύριο, ὅταν ἐφαρμοστεῖ, δὲν ἱκανοποιεῖ πιά τοὺς βλασανιστῆς. Κάθε πλοῦτο ξυπνάει τὴ ρομαντικὴ μας διάθεση ὡς τὴ στιγμή ποὺ θὰ ἐπιβιδαστοῦμε σ' αὐτό. Μπαρκάρετε σ' ἕνα καράβι κι ἀμέσως ἢ ἐπιθυμία σας πετᾷ γύρω στὰ πανιὰ κάθε ἄλλου καραβιοῦ ποὺ θὰ προβάλλει στὸν ὄριζοντα. Ἡ ζωὴ μας φαίνεται ἀσήμαντη, τιπτόνια κι ἀποφεύγουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴν πορεία της. Οἱ ἄνθρωποι λὲς κι ἔμαθαν ἀπ' τὸν ὄριζοντα τὴν τέχνη τῆς ἀδιάκοπης ὀπισθοχώρησης, ὅπως καὶ γιὰ νὰ καθορίσουν τὴ θέση τους ἀναφέρονται ὁλοένα σ' αὐτόν. «Τὰ ψηλῶματα πέρα ἐκεῖ εἶναι πλούσιοι βοσκότοποι, τοῦ γείτονά μου τὰ χωράφια εἶναι καρπερὰ καὶ μονάχα ἢ δική μου ἢ γῆς εἶναι ξερότοπος καὶ μὲ δυσκολία μὲ θρέφει», λέει ὁ μεμψίμοιρος χωριάτης. (*Ἀναφέ-

* Σ. Μ. Ὁ θῶθ τῶν Αἰγυπτίων.

ρομαι στα λόγια κάποιου άλλου θά είναι ατύχημα αν κάποιος με μιμηθεί κι αναφερθεί στα λόγια τὰ δικά μου.) Είναι τὸ ἀπατηλὸ τέχνασμα τῆς φύσης ἢ ὑποτίμηση τῆς σημασίας τοῦ σήμερα· πολλή φασαρία, μὰ νὰ κάπου ἓνα ἀποτέλεσμα πού ἔχει μ' ἓνα θαυμαστὸ τρόπο σ' ἐκείνη τίς ρίζες του. Κάθε σκεπὴ εἶναι εὐχάριστη στὸ μάτι ὡς τῆ στιγμὴ πού θὰ τὴ σηκώσουμε καὶ θὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὸ σπιτικό πού ἀπὸ κάτω της κρύβει· τότε θὰ δοῦμε τραγωδίες, γυναῖκες νὰ ὀρηνολογοῦν, ἄντρες μὲ σκληρὴν ἔκφραση καὶ κατακλυσμούς λησιμονιάς κι ἀνθρώπους νὰ ρωτοῦν «Τί νέα;» σάμπως νὰ ἦταν πολὺ ἄσχημα τὰ παλιά. Πόσα ἄτομα μπορούμε νὰ μετρήσουμε στὴν κοινωνία; Πόσες πράξεις; Πόσες γνώμες; Τόσο μέρος τῆς ζωῆς μας εἶναι προετοιμασία, τόσο ρουτίνα, τόσο ἀναπόληση — ὥστε οἱ δυνατὲς στιγμὲς ἑνὸς ἀνθρώπου νὰ περικλείονται μέσα σὲ λίγες, ὄλο κι ὄλο, ὥρες. Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας — πάρτε παράδειγμα τὰ συμπεράσματα τοῦ Τίρτσιπρόσκι, τοῦ Οὐῶρτον ἢ τοῦ Σλέγκελ — εἶναι μιὰ σύνοψη ἐλάχιστων ἰδεῶν κι ἐλάχιστων πρωτότυπων μύθων· ὅλα τὰ ὑπόλοιπα εἶναι παραλλαγές τους. Τὸ ἴδιο καὶ σὲ τούτη τὴν κοινωνία πού ἐκτείνεται γύρω μας, μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση θ' ἀπόδειχνε πῶς ὑπάρχουν ἐλάχιστες πράξεις πού πήγασαν ἀπὸ γνήσια αὐθορμησία. Σχεδὸν ὅλες τους γίνονται ἀπὸ συνήθεια κι ἀπὸ διαγοητικὴ γωθρότητα. Πιὸ ἐλάχιστες ἀκόμα εἶναι οἱ πρωτότυπες γνώμες, πού κι αὐτὲς εἶναι δεμένες ὀργανικὰ μ' ἐκείνους πού τίς ἐκφέρουν ὥστε νὰ μὴ μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν τὴ μοιραία νομοτέλεια.

Πόσο ὅπιο ὑπάρχει ἀλήθεια σταλαγμένο μέσα σὲ κάθε συμφορά! Ὅταν τύχει καὶ μᾶς ἀγγίξει τὴ νομίζουμε ἀβάσταχτη, μὰ σὲ λίγο δὲ νιώθουμε καθόλου τραχειὰ τὴν τριβὴ τῆς ἐπάνω μας, ἀντίθετα μᾶς τυλίγει ἀπαλά, καὶ παραδινόμαστε ἢ Ἄτη, ἢ θεὰ τῆς συμφορᾶς, ἔχει λεπτοὺς τρόπους.

*Ἐπάνω ἀπ' τὰ κεφάλια τῶν θνητῶν,
Μὲ μαλακὸ βαδίζει βῆμα.*

Οἱ ἄνθρωποι κλαῖνε καὶ στηθοδέρνονται, μὰ τὸ πράγμα δὲ φαίνεται νὰ εἶναι τόσο τρομερὸ ὅσο λένε. Κάποτε ἐπιθυμοῦμε νὰ πονέσουμε, μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς θὰ βροῦμε στὸν πόνο αἰχμές καὶ ὄψεις τῆς ἀλήθειας, τὴν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς. Μὰ ὅλα τελικὰ καταντοῦν σκηνοθεσία κι ἀπομίμηση. Τὸ μόνο πού μὲ δίδαξε ἢ θλίψη ἦταν νὰ νιώσω τὸ πόσο ρηχὴ εἶναι. Καὶ τούτη, ὅπως κι ὅλα τ' ἄλλα, γλιστράει στὴν ἐπιφάνεια καὶ δὲ μᾶς εἰσάγει στὴν οὐσία· στὴν οὐσία πού γιὰ νὰ τὴν καταχτούσαμε θὰ πληρώναμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκριβὸ τίμημα παιδιῶν κι ἀγαπημένων. Ἦταν ὁ Μπόσκοβιτς πού εἶπε πῶς τὰ σώματα δὲν ἔρχονται ποτὲ σ' ἔπα·

φή ; "Ε λοιπόν, οί ψυχές είναι εκείνες που ποτέ δεν αγγίζουν το αντικείμενό τους. Μια άπλευστη θάλασσα άπλώνει τὰ σιωπηλά της κύματα ανάμεσα σ' έμάς και στα πράγματα που επιδιώκουμε να φτάσουμε και ν' αποκτήσουμε. Η πολλή θλίψη μάς κάνει μονάχα ν' αδιαφορούμε για τόν πραγματικό κόσμο. Στο θάνατο του γιου μου, έδω και περισσότερο από δυο χρόνια, μου φάνηκε σὰ να έχασα μιάν ώραία έπαυλη — τόσο μόνο. Δέ μπορώ να τόν γνώσω άλλιώτικα τὸ θάνατο τῶν άλλων. "Αν πληροφορηθῶ σήμερα πὼς χρεωκόπησαν οί κυριότεροι οφειλέτες μου, ἢ άπώλεια τῆς περιουσίας μου θὰ μου δημιουργήσει πολλές δυσάρεστες ιστορίες, ίσως για πολλά χρόνια· μά και δέ θὰ επιδράσει μ' άλλον τρόπο επάνω μου, έξω άπ' τίς οικονομικές συνέπειες — θὰ μ' αφήσει ὅπως ἤμουν, οὔτε καλύτερο οὔτε χειρότερο. "Έτσι και μέ τούτη τὴν υπέρτατη, ὅπως νομίζουμε, συμφορά· περνάει και μ' αφήνει ανέγγιχτο· κι ένῶ φανταζόμουν πὼς κάτι μου είναι τόσο δικό σὰ να είναι σάρκα άπ' τὴ σάρκα μου και πὼς δέ θὰ μπορούσε ν' αποχωριστεί άπό μένα χωρίς να μέ ξεσκίσει, οὔτε και να χαρεῖ χωρίς να μέ κάνει να χαρῶ, τώρα πέφτει σὰ να ἦταν κρούστα επάνω σέ πληγή που έπουλώθηκε και δέν άφησε σημάδι. "Ηταν κάτι τὸ παροδικό. Θλίβομαι γιατί ἡ θλίψη δέ μπορεί να μέ διδάξει τίποτα, οὔτε και να μέ σπρώξει, ἔστω κι ένα βῆμα, πιὸ βαθιά στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. "Ο "Ινδιάνος που τόν καταράστηκαν να μή φυσήξει άνεμος επάνω του, οὔτε φωτιά μά οὔτε νερό να τόν αγγίξει, είναι σύμβολο ὄλων τῶν ανθρώπων. Τὰ γεγονότα είναι σὰν τὴν καλοκαιριάτικη μπόρα, μά έμεῖς φορούμε αδιάβροχα που διώχνουν τὴν κάθε σταγόνα άπό πάνω μας. Δέ μάς απομένει πια παρά ὁ θάνατος, ὁ δικός μας ὁ θάνατος. Τόν προσμένουμε μέ τὴν πικρὴ προσδοκία πὼς επί τέλους αὐτὸς θὰ είναι μιὰ πραγματικότητα που δέ θὰ μάς ξεγελάσει.

Πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ ρευστότητα κι ἡ γλιστεράδα ὄλων τῶν γεγονότων, που τὰ κάνει να ξεφεύγουν μέσ' άπ' τὰ δάχτυλά μας τὴν ὥρα ακριβῶς που επιχειρούμε να τ' άδράξουμε γερά, είναι ἡ πιὸ αδύναμη πλευρὰ τῆς ανθρώπινης φύσης μας. "Η Φύση δέ θέλει να γινόμαστε θεωροί της, προτιμάει να μάς παίξει σὰ να εἴμαστε τὰ πιόνια της. "Αν χρειαζόμαστε μπάλα για να σκοτώσουμε τὴν ὥρα μας θὰ μάς τὴ δώσει, μ' αν θελήσουμε να σταθοῦμε και να φιλοσοφήσουμε θὰ μάς στείλει χίλιες - δυο άφορμές να μάς περισπάσουν. Ποτέ δέ μάς ὀπλίζει μ' ὄση δύναμη χρειαζόμαστε για να καταφέρουμε κάρια χτυπήματα σ' ὅ,τι πολεμοῦμε· ἡ γροθιά μας άστοχεῖ, ὄλες μας οί επιτυχίες είναι σχετικές. Οί σχέσεις μας μέ τὰ γεγονότα είναι συμπτωματικές κι έξαρτιοῦνται άπ' τὴν τύχη.

Τὰ ὄνειρα γεννοῦν ὄνειρα, καὶ στίς αὐταπάτες δὲν ὑπάρχει τέλος. Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ σειρά ἀπὸ περιστατικὰ πού μοιάζουν σὰν ἓνα κομπολόι μὲ διάφανες χρωματιστὲς χάντρες· ὅταν κοιτάξουμε τὸν κόσμον μὲς ἀπ' αὐτές, τὸν βλέπουμε νὰ χρωματίζεται μὲ τὸ χρῶμα πού ἔχει ἢ κάθε χάντρα. Ἐπάνω στὸ βουνὸ πατοῦμε, καὶ βλέπουμε βουνά. Δίνουμε ζωὴ σ' ὅ,τι μπορούμε· καὶ νιώθουμε μονάχα ἐκεῖνο πού τοῦ δώσαμε τὴ ζωὴ. Ἡ φύση καὶ τὰ βιβλία ἀποκαλύπτονται καθ' ὅσο μέρος ἔχουν τὴ δύναμη ν' ἀποκαλύπτουν τὰ μάτια πού τὰ κοιτάζουν. Ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἡλιοβασιλέμα ἢ ἓνα ποίημα ἀποκτοῦν ὁμορφιά. Πάντοτε ὑπάρχουν ἡλιοβασιλέματα, καὶ πάντοτε ὑπάρχουν εὐαίσθητες ψυχές· μὰ εἶναι λίγες οἱ εὐφρόσυνες ὥρες πού μπορούμε ν' ἀπολαύσουμε τὴ φύση ἢ τὸ καλλιτέχνημα. Τὸ πόσο νιώθουμε ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν ἰδιοσυστασία ἢ τὸ ταμπεραμέντο. Τὸ ταμπεραμέντο εἶναι τὸ σύρμα πού εἶναι περασμένες οἱ χάντρες. Σὲ τί χρησιμεύει ὁ πλοῦτος ἢ τὸ ταλέντο ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχρὸς χαραχτήρας καὶ γεμάτος ἐλαττώματα; Ποιὸς λογαριάζει τίς ἀξιοσύνες καὶ τίς διακρίσεις πού μπορεῖ κάποιος νὰ εἶχε, ὅταν τῶρα κοιμᾶται ἐπάνω στὴν καρέκλα του; ἢ ἔταν εἶναι ἀνόητος καὶ χασκογελάει; ἢ ἔταν λέει ἀνάρμοστα πράγματα; ἢ ἔταν εἶναι φουσκωμένος ἀπ' τὸν ἐγωισμό; ἢ τσιγκούνης; ἢ παραδομένος στὴ λαίμαργία; Σὲ τί χρειάζεται ἡ ἰδιοφυΐα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος σὰν τὸ μύωπα ἢ σὰν τὸν πρεσβύωπα δὲ μπορεῖ νὰ καθορίσει τὴν ἀπόστασή του ἀπ' τ' ἀντικείμενα μέσα στὸ χῶρον τῆς ζωῆς; Σὲ τί, ἀλήθεια, θὰ χρειάζεται ἂν εἶναι πολὺ συγκρατημένος καὶ δὲν τολμάει, ἢ πολὺ θερμόαιμος καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ συμπεράσματα κάθε ἐμπειρίας; ἢ ἂν ἀποφεύγει τὸ καθετὶ πού φέρνει χαρὰ ἢ πόνο ἔτσι ὥστε ἡ ζωὴ ν' ἀποτελεματώνεται χωρὶς διέξοδο; Σὲ τί χρειάζονται οἱ ὄρκοι μετάνοιας ἂν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀμετανόητος παραδάτης πού ὀρκίζεται πῶς θὰ τοὺς κρατήσῃ; Τί χαρὰ μπορεῖ νὰ δώσει τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα ὅταν ἡ ἐξαρσὴ του προκαλεῖται ἀπὸ τὴν περίσταση ἢ τὴν ἐφήμερη διάθεση; Γνώρισα ἓναν ἐξυπνο γιαντὸ πού τοποθετοῦσε τὴν πίστη στὴ χοληδόχο κύστη, καὶ ἔλεγε πῶς ἂν τὸ συκώτι δὲ λειτουργοῦσε καλά, ὁ ἄνθρωπος γινόταν Καλδινιστής, ἐνῶ ἂν τὸ ὄργανο αὐτὸ ἦταν γερό, ὁ ἄνθρωπος γινόταν Οὐνιτάριος (Ἐντιτριάδης). Πολὺ λυπηρὸ ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ τὸ φαινόμενο κάποιων ὑπερβολῶν ἢ κάποιων ἀστόχαστων πράξεων πού ἐξουδετερώνουν τίς ὑποσχέσεις πού δίνουν ἄτομα προικισμένα. Βλέπουμε νέους, πού μᾶς ὑπόσχονται πολλά, τελικὰ νὰ μᾶς ἀπογοητεύουν· εἴτε γιὰτὶ πεθάνουν νέοι, εἴτε γιὰτὶ ἀνεπαίσθητα ἀφομοιώνονται μὲς στὸ κοινὸ πλῆθος.

Ἡ ἰδιοσυστασία μας ὑπόκειται κι αὐτὴ στὸ μηχανισμό πού ρυθμίζει τὶς πλάνες, τὶς αὐταπάτες, καὶ μᾶς φυλακίζει σ' ἓναν ἀόρατο ἀπὸ μᾶς γυάλινο πύργο. Νομίζουμε πὼς βλέπουμε τὰ πρόσωπα ὅπως εἶναι· μὰ εἴμαστε πάντα κάτω ἀπ' τὴν ἐπήρεια μιᾶς ὀφθαλμαπάτης. Τὰ πρόσωπα εἶναι στὴν πραγματικότητα ὄντα μὲ κάποια ἰδιοσυστασία πού ἐκδηλώνεται στὸ χαραχτήρα τους καὶ πού περιορίζεται ἀπὸ ἄξεπέραστους φραγμούς· ἐμεῖς ὅμως τὰ βλέπουμε νὰ ζοῦνε, νὰ κινοῦνται καὶ συμπεραίνουμε πὼς αὐτὴ ἢ κίνησή τους ὁὐκ εἶναι ἄλλο τίποτα ἀπὸ μιὰν ἀνεξέλεγκτη παρόρμηση. Στὴ διάρκεια μιᾶς στιγμῆς φαίνεται παρόρμηση· μὰ στὴ διάρκεια ἑνὸς χρόνου ἢ μιᾶς ζωῆς δλόκληρης, τὸ ταμπεραμέντο ἢ ὁ χαραχτήρας φαίνεται σὰ νὰ εἶναι ὅμοιος μ' ἓνα μουσικὸ κύλινδρο πού παίζει πάντα τὸν ἴδιο σκοπὸ ὅταν τὸν βάλουμε στ' ὄργανάκι. Οἱ ἄνθρωποι ἀρνιοῦνται, στίς ἀρχές, πὼς ἡ ἰδιοσυστασία μένει ἀναλλοίωτη ἀπ' τὸ χρόνο, τὸ χῶρο καὶ τὶς περιστάσεις κι ἀνέπαφη ἀπ' τὶς ἰθρησκευτικὲς κρίσεις, μὰ κατόπιν τὸ παραδέχονται. Μερικὲς μεταβολὲς ὑπαγορεύονται ἀπ' τὸ ἠθικὸ συναίσθημα, μὰ τὸ ἄτομο κρατᾷ τὴν πρωτοβουλία, ἀν ὅχι νὰ ἐπηρεάζει τὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ, τουλάχιστο νὰ ἐρίζει τὴν ἔκταση ἐνέργειας καὶ ἀποχῆς.

Ἔτσι διατυπώνω αὐτὴ τὴν ἀρχὴ πού πηγάζει ἀπ' τὴν παρατήρηση τῆς κοινῆς ἀντίληψης, μὰ δὲν πρέπει νὰ παραλείψω ν' ἀναφέρω καὶ τὴν κυριώτερη ἀντίθετη γνώμη. Γιατὶ ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ ταμπεραμέντο, δηλαδὴ τὸν οὐσιαστικὸ χαραχτήρα, ὁ ἄνθρωπος προτιμᾷ νὰ μὴν ἀκούει ἄλλους ἔξω ἀπ' τὸν ἑαυτό του. Μὰ ἡ ἀποψη τῆς ἰατρικῆς, ἢ ἐπιστημονικῆς ὅπως αὐτοαποκαλεῖται, εἶναι διαφορετικὴ. Τὸ ταμπεραμέντο τοῦ ἀνθρώπου, λένε, δὲν ἔχει τίποτα νὰ κάνει μὲ τὴ μεταφυσικὴ. Γνωρίζω καλά τὶς ἰδέες τῶν γιατρῶν σχετικὰ μὲ τὸ θέμα κι ἀκούω τοὺς καγχασμοὺς τῶν φρενολόγων. Οἱ θεωρητικοὶ κομπογιανίτες, ὅπως κι οἱ ἀσυγγείδητοι δουλέμποροι, ὑποστηρίζουν πὼς ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἢ λεία ἑνὸς ἄλλου πού ἔχει βρεῖ τὸν τρόπο νὰ τὸν πάρει κάτω ἀπ' τὴν ἐξουσία του· καὶ μὲ κάτι τέτοια φτηνὰ κριτήρια ὅπως εἶναι τὸ χρῶμα τῆς γενειάδας ἢ ἡ κλίση τοῦ ἰνιακοῦ, καυχιοῦνται πὼς διάβασαν τὸ χαραχτήρα καὶ τὴ μοῖρα του. Κι ἡ πιδὸ παχυλὴ ἀμάθεια δὲν προκαλεῖ τόση ἀποστροφή ὅσο αὐτὴ ἢ ἀναίσχυνη ἐμβρίθεια. Οἱ γιατροὶ μᾶς λένε πὼς δὲν εἶναι ὕλιστές· μὰ εἶναι, ὅταν πιστεύουν πὼς τὸ Πνεῦμα εἶναι ἢ βλη στὴ λεπτεπίλεπτή της ἔκφραση. Στὴν ὑπέρτατα λεπτεπίλεπτή της βέβαια! Μὰ ὁ ὀρισμὸς τοῦ πνευματικοῦ πρέπει νὰ εἶναι αὐτὰ πὸ δεικτοῦς. Ποιὰ σημασία δίνουν στὴν ἀγάπη! ποιὰ στὴ ἰθρησκεία! Ἀποφεύγουμε νὰ μιλήσουμε μπροστὰ τους γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, γιὰ νὰ μὴν τοὺς δώσουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὰ βεβη-

λώσουν. Γνώρισα κάποιον τέτοιο κύριο που έλεγε πως ανάλογα με το σουλούπι που είχε το κεφάλι του συνομιλητή του έτσι και του μιλούσε! Έγώ όμως φωντάζομαι πως ή αξία της ζωής βρίσκεται μέσα στις ανεξερεύνητες δυνατότητές της· πως δε γνωρίζω από πριν τί θα συναντήσω σ' ένα καινούργιο άτομο. Κρατώ τα κλειδιά του έαυτού μου έτοιμος να τα παραδώσω και να παραδοθώ στον κύριό μου, κάτω απ' όποιο σχήμα κι αν μου παρουσιαστεί. Μπορεί να είναι εδώ στα γύρω, ανακατωμένος με τους άλλους. Πρέπει γ' αποκλείσω απ' τον έαυτό μου την ευκαιρία να τον γνωρίσει, παίρνοντας ύψος υπεροπτικό ή μιλώντας στον καθένα ανάλογα με το σουλούπι του κεφαλιού του; Φυσικά οί γιατροί εδώ θα με αποστομώσουν: «Αλλά, κύριε — ή ιστορία της ιατρικής· τα πρακτικά του Ίνστιτούτου· οί αποδείξεις!» Δυσπιστώ και στις αποδείξεις και στα πορίσματα. Το ταμπεραμέντο είναι το βέτο ή το όριο της ιδιοσυγκρασίας του ανθρώπου, που αναχαιτίζει κάθε ασυμβίβαστη με την ιδιοσυγκρασία του εκδήλωση, μά είναι ακατανόητο να το θεωρούμε φραγμό στην αρχέγονη ισοότητα των ανθρώπων. Όπου υπάρχει ή απόλυτη ανθρωπινή αξία, εκεί κάθε δευτερεύουσα ή σχετική αξία υποχωρεί. Με μονομέρεια εξετάζόμενο το ταμπεραμέντο, είναι το έσχατο όριο ως που μπορεί να εκταθεί ή προσωπικότητα. Μά δε βλέπω, αν τυχόν μπερδεύουμε στην παγίδα του λεγόμενου επιστημονισμού, να υπάρχει λύτρωση πέρα απ' τα δεσμά της φυσικής μας κατασκευής. Τουτό το έμβρυο δε μπορεί παρά να έχει τούτη την προσχεδιασμένη εξέλιξη. Μά με τέτοια εκδοχή νιώθει κανείς πως ζει μέσα σε χοιροστάσι κι ο νοός του γρήγορα πάει στην αυτοκτονία. Η δημιουργική δύναμη δε μπορεί ποτέ ν' αυτοαποκλειστεί. Σε κάθε διάνοια υπάρχει και μιὰ πύλη που είναι πάντα ανοιχτή, κι απ' αυτήν περνάει ο δημιουργός. Το μυαλό, ανιχνευτής της απόλυτης αλήθειας, ή ή καρδιά, έραστής του απόλυτου καλού, έρχονται σε βοήθειά μας, και στον ψίθυρο αυτών των δυνάμεων ξυπνοῦμε από τή μάταιη πάλη μας μ' αυτόν τον έφιάλη (του υλισμοῦ). Τον πιάνουμε γερὰ και τον πετοῦμε πίσω στην κόλασή του, απ' όπου δε μπορεί να μάς ξανασύρει σ' αυτούς τους ανάξιους για τον άνθρωπο βυθούς.

Το μυστικό της ρευστότητας του γύρω μας κόσμου βρίσκεται μέσα στην ανάγκη μας να προσδεχόμαστε άλλοεπάλληλες έντυπώσεις και παραστάσεις. Ζητούμε με προθυμία ν' άγκυροβολήσουμε, μά ή άγκυρά μας γλιστράει επάνω στην άμμο. Δε μπορούμε ν' αντισταθούμε σ' αυτό το τέχνασμα της φύσης που όλο μάς σπρώχνει μπροστά σε κάτι καινούργιο: *Pero si muove.* Όταν τή

νύχτα κοιτάζω τὸ φεγγάρι καὶ τ' ἀστέρια, νομίζω πὼς ἐκεῖνα κινουῦνται, ἐνῶ ἐγὼ μένω ἀκίνητος. Ἡ ἀγάπη μας γιὰ τὴν ἀπτή πραγματικότητα μᾶς ἐπιβάλλει νὰ διατηροῦμε τὴ θέση μας, μὰ ἡ ὑγεία τοῦ σώματος ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν κυκλοφορία, κι ἡ ἰσορροπία τοῦ μυαλοῦ ἀπ' τὴν ποικιλία ἢ τὴν εὐκολία τῶν συνειρμῶν. Ἡ ἐμμονὴ σὲ μιὰ σκέψη γρήγορα γίνεται ἀποκρουστική. Μὲ τοὺς ψυχοπαθεῖς ποὺ κατέχονται ἀπὸ ἐμμονες ἰδέες κάθε συζήτηση εἶναι ἀδύνατη. Κάποτε δοκίμασα τέτοια εὐχαρίστηση διαβάζοντας Μονταίνιο, ποὺ συλλογίστηκα πὼς δὲ θὰ χρειαζόμουν πιά ἄλλο βιβλίο· μὰ πρὶν ἀπ' αὐτὸν τὴν ἴδια σκέψη εἶχα κάνει καὶ μὲ τὸν Σκίξπηρ· ὕστερα μὲ τὸν Πλούταρχο· ὕστερα μὲ τὸν Πλωτῖνο· κάποτε τὰ ἴδια ἐνίωσα διαβάζοντας Βάκωνα, Γκαῖτε, ἀκόμα καὶ Μπεττίνα (φῶν "Αρνιμ). Τώρα ὅμως γυρίζω ράθυμα τὶς σελίδες τῶν βιβλίων τους, χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ θέλω νὰ πῶ πὼς δὲν ἀπολαμβάνω ἀκόμα τὸ πνεῦμα τους. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς εἰκό-νες· στὶς ἀρχές, ἢ κάθε μιὰ τους τραβάει ἐντονα τὴν προσοχή μας, σὲ λίγο ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον μας χάνεται, ὅσο κι ἂν θέλαμε νὰ δοκιμάζαμε πάντα τὴν ἴδια εὐχραίστηση. Πόσο δυνατὴ ἦταν ἡ ἐντύπωση ποὺ εἶχα ἀπὸ τέτοιες εἰκόνας τὶς ὁποῖες ἤξερα πὼς, ἀφοῦ τὶς εἶδα πρώτη φορά, δὲ θὰ τὶς ξανάβλεπα! Κι ἀπὸ πόσες πάλι εἰκόνας δὲν πλουτίστηκε ὁ ἐσωτερικὸς μου κόσμος ὅταν τὶς πρωτόειδα, ἐνῶ τὶς ἐπόμενες φορές δὲν ἐνίωσα τὴν παραμικρὴ συγκίνηση! Πρέπει νὰ κάνουμε μιὰν ἐκπτώση στὶς γνώμες ποὺ ἐκφέρουν ἀκόμα κι οἱ πιὸ σοφοὶ γιὰ ἓνα βιβλίο ἢ γιὰ ἓνα περιστατικό. Οἱ γνώμες αὐτὲς ἀπηχοῦν τὴν στάση τους καὶ μᾶς δίνουν μιὰν ἀόριστη ἰδέα γιὰ τὸ γεγονός, μὰ δὲν πρέπει μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωροῦμε πὼς αὐτὴ εἶναι κι ἡ τελειωτικὴ κρίση. Τὸ παιδί ρωτᾶ : «Γιατί, μητέρα, τὸ παραμῦθι ποὺ μοῦ λὲς δὲ μοῦ ἀρέσει τόσο ὅσο ὅταν μοῦ τὸ εἶπες χτές;» Ἀλίμονο! τὸ ἴδιο, ἀγαπητό μου παιδί, ἔγινε καὶ μὲ τὸ πρῶτο χερουβείμ τῆς γνώσης. Θὰ εἶναι ὅμως ἀπόκριση στὴν ἐρώτησή σου ἂν σοῦ ποῦμε : «Γιατί γεννήθηκες μέσα σ' ἓνα ὄλο κι αὐτὸ τὸ παραμῦθι εἶναι μιὰ λεπτομέρεια» : Αὐτὴ ἡ ρευστότητα στὰ αἰσθημάτά μας (καὶ παραπάνω τὴν ἀναφέραμε σχετικὰ μὲ τὰ ἔργα τέχνης) μᾶς προκαλεῖ βαθύτατο πόνο κι ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τῆς τραγωδίας ὅταν ἡ μεταβολὴ τῶν αἰσθημάτων μας ἀναφέρεται σὲ πρόσωπα, φίλους ἢ ἀγαπημένους.

Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπου κινουῦνται· μὰ τὸ ἔργο τέχνης μένει στατικό. Αὐτὴ τὴν ἴδια ἀκίνησια κι ἔλλειψη ἐλαστικότητας ποὺ συναντοῦμε στὸ καλλιτέχνημα, τὴ βρίσκουμε, σὲ πιὸ ἐπώδυνη μορφή, καὶ στὸν καλλιτέχνη. Ὁ ἀνθρώπος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἐκτείνεται ἀπεριόριστα. Οἱ φίλοι μας, ἀπ' τὴν ἀρχή, μᾶς φαίνονται πὼς ἐκπροσωποῦν ὀρισμένες ἰδέες ποὺ δὲ μποροῦν

νά τις ξεπεράσουν ἢ νά τις ἀντικαταστήσουν. Στέκονται στίς ὄχθες τοῦ ὠκεανοῦ τῆς σκέψης καί τῆς δύναμης, μὰ ποτέ δέν τολμοῦν τὸ μοναδικὸ βῆμα ποὺ θὰ τοὺς λούσει στὰ νερά του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σὰν ἓνα κρύσταλλο τοῦ Λαμπραντόρ, ποὺ εἶναι ἀχρωμο ἔτσι ὅπως τὸ γυρίζουμε στὸ χέρι μας· μὰ ὅταν τὸ δοῦμε ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη γωνία, τότε παίρνει βάθος κι ἀκτινοβολεῖ ὁμορφες χρωματιστὲς ἀνταύγειες. Δέν ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο μιὰ καθολικὴ προσαρμοστικὴ ἱκανότητα, μὰ ὁ καθένας ἔχει τὸ ἰδιαίτερο ταλέντο του· κι ἡ μαεστρία ποὺ δείχνουν κάποιοι ποὺ ἐπέτυχαν στὸν τομέα τους εἶναι ἡ δεξιότητά τους νὰ προβάλλουν ὅσο πιὸ συχνὰ μποροῦν τὴν ἱκανότητά τους αὐτή. Κάνουμε ὅ,τι μποροῦμε νὰ κάνουμε, καί δίνουμε στὴ δραστηριότητά μας εὐφημιστικὰ ὀνόματα καί πρόθυμα δεχόμαστε τὸν ἔπαινο, σὰ νὰ ἐπιδιώκαμε πάντοτε τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προκύπτει. Δὲ μπορῶ νὰ θυμηθῶ ἓναν τύπο ἀνθρώπου ποὺ νὰ μὴν εἶναι κάποτε πολυπράγμων. Ὅμως δέν εἶναι τοῦτο ἀνάξιο; Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ πολὺ σοβαρὴ ὑπόθεση γιὰ νὰ τὴ γεμίζουμε μ' ἐπιπόλαια τέχνασματα.

Εἶναι φανερὸ πὼς γιὰ ν' ἀποκτήσουμε μιὰν ὀλοκληρωμένη ἔννοια τῆς ἐμπειρίας, πρέπει καί νὰ ἔχουμε μιὰ συνολικὴ σύλληψη τῆς ζωῆς. Ὁ ἀκτινωτὰ χρωματισμένος δίσκος πρέπει νὰ περιστραφεῖ πολὺ γρήγορα γιὰ νὰ φανεῖ ἄσπρος. Κάποιο κέρδος ὑπάρχει κι ἀπὸ ἓνα ἀστόχαστο ἢ ἐλαττωματικὸ μας φέρσιμο. Κάτι χάνεται, μὰ ἐμεῖς βρισκόμαστε πάντα ἀπ' τὴν πλευρὰ ποὺ κερδίζει. Ὁ ἰσορροπητικὸς νοῦς τῆς θεότητος εἶναι πίσω ἀπ' τὰ ξαστοχήματα κι ἀπ' τίς τρέλες μας. Κι οἱ ἀθλοπαιδιὲς εἶναι, στὴν οὐσία τους, κάτι τὸ ἀνόητο· μὰ ἔχουν παιδευτικὸ χαραχτήρα. Τὸ ἴδιο, μιὰ ἰσοσταθμιστικὴ δύναμη ἰσορροπεῖ κέρδος καί ἀπώλεια σ' ὅλες τίς σοβαρὲς μας ἐκδηλώσεις: στὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, στὴν ἐξουσία, στὴν ἐκκλησία, στὸ γάμο, καί στὴν προσωπικὴ τοῦ καθενὸς ἱστορία μας. Ἡ Δύναμη αὐτὴ πετᾷ ὀλοένα ἀπὸ κλαδὶ σὲ κλαδὶ, δὲ σκηνώνει πότε σὲ τοῦτον τὸν ἄνθρωπο καί πότε στὸν ἄλλο — εἴτε γυναίκα εἶναι εἴτε ἄντρας —, μὰ ἐνεργεῖ διαδοχικὰ μέσ' ἀπ' ὅλους, ἰσοζυγιάζοντας ἔτσι τίς ἐνέργειές μας.

Μὰ τί χρειάζονται οἱ φραστικὲς διακοσμῆσεις κι οἱ ἐκφράσεις ποὺ μοιάζουν σχολαστικότητες; Σὲ τί μᾶς βοηθοῦν οἱ ἀλληλουχίες τῶν συλλογισμῶν; Ἡ ζωὴ δέν εἶναι διαλεκτικὴ. Νομίζω, στοὺς καιροὺς μας, διδαχτήκαμε ἄρκετὰ ἀπ' τὴ ματαιότητα τῶν συλλογιστικῶν κρίσεων. Οἱ νέοι μας σκέφτηκαν κι ἔγραψαν πλῆθος πράγματα γιὰ τὴν ἐργασία καί τὴ μεταρρύθμιση τῶν συστη-

μάτων, μ' ἔλα ὅμως τὰ γραψίματα, οὔτε ὁ κόσμος οὔτε οἱ ἴδιοι προχώρησαν, ἄς ἦταν κι ἓνα βῆμα. Τὸ διανοητικὸ πλησίασμα τῆς ζωῆς δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ ν' ἀντικαταστήσει τὴν πείρα ποὺ βγαίνει ἀπ' τὴν πράξη καὶ τὴν ἐφαρμογή. Ἄν καθόταν ὁ ἄνθρωπος νὰ σκεφτεῖ μὲ πόση μηχανικὴ δυσκολία κατεβαίνει μιὰ μπουκιά ψωμί ἀπ' τὸν οἰσοφάγο, θὰ πέθαινε ἀπὸ ἀφαγία. Στὴ Γεωργικὴ Σχολὴ οἱ εὐγενέστερες θεωρίες γιὰ τὴ ζωὴ θὰ ἦταν ὀλότελα ἀχρηστες· δὲ θὰ μάθαιναν στ' ἀγροτόπαιδα οὔτε νὰ θημωνιάζουν τὸ χόρτο, οὔτε νὰ ξυστρίζουν τ' ἄλογο. Ἐνας πολιτικὸς ὁμιλητῆς ἐξυπνα σύγκρινε τίς προεκλογικὲς ὑποσχέσεις τῶν κομμάτων μὲ τοὺς δημόσιους δρόμους, ποὺ ἀνοίγονται στὴν ἀφετηρία τοὺς φαρδιοί, μὲ δεινὸροστοιχίες στὶς δύο πλευρὲς τους, γιὰ νὰ γίνουν στενότεροι ὅσο προχωροῦνε, καὶ νὰ καταλήξουν πραγματικὰ μονοπάτια. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὴ μόρφωση· κατατνάει στὸ τέλος πονοκέφαλος. Ἀνέκφραστα θλιβερὴ καὶ γυμνὴ φαίνεται ἡ ζωὴ σ' ἐκείνους ποὺ λίγους μῆνες πρὶν τὴ θωροῦσαν ν' ἀστράφτει ἀπὸ μεγαλοσύνη καὶ νὰ προβάλλει γεμάτη ὑποσχέσεις.

Ἄπὸ ἀντιρρήσεις καὶ κριτικὲς ἔχουμε παραχορτάσει. Ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν πραγμάτων κηρύσσει τὴν ἀδιαφορία. Μὴν παρασκοτίζεστε μὲ στοχασμούς, μὰ κάνετε τὸ χρέος σας, ὅποιο κι ἂν εἶναι. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι διανόηση, οὔτε κριτική, μὰ τόλμη. Τὸ πρῶτιστο ἀγαθὸ ποὺ παρέχει εἶναι νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἀπολαμβάνει σ' ὅποια μορφή τὴ βρίσκει χωρὶς πολλὰ κουβέντες. Ἡ φύση μισεῖ νὰ τὴν παρκτηροῦν· κι οἱ μάγκες μας ἀποδίδουν πιστὰ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ὅταν μᾶς λένε : «Παιδιά, φᾶτε τὸ φαῖ σας· καὶ μὴ ρωτᾶτε». Γέμισε τὴ στιγμή — αὐτὸ εἶναι ἡ εὐτυχία. Γέμισε τὴ στιγμή καὶ μὴν ἀφήνεις περιθώριο γιὰ μετάνοια ἢ γιὰ ἔγκριση. Ζοῦμε ἀνάμεσα σ' ἐπιφάνειες, ἢ ἀληθινὴ τέχνη τῆς ζωῆς εἶναι νὰ μπορεῖς νὰ πατινάρεις ἐπάνω σ' αὐτὲς μ' εὐλυγισία. Καὶ κάτω ἀπ' τίς παλιὲς μουχλιασμένες συμβάσεις ὁ ἄνθρωπος ὁ ὀπλισμένος μὲ ζωτικὴ δύναμη μπορεῖ νὰ εὐημερήσει, ἀκριβῶς ὅπως κι ἂν ζοῦσε σὲ καθεστῶς τῶν πιδὸ προχωρημένων ἀντιλήψεων, καὶ τοῦτο χάρη στὴν εὐστροφία του καὶ τὴν προσαρμογή. Μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὅπουδὴποτε. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μίγμα ἀπὸ δύναμη καὶ μορφή· κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα δὲν ἀνέχεται τὴν ὑπερβασία τοῦ ἑνὸς σὲ βάρος τοῦ ἄλλου. Τὸ νὰ χαίρεσαι τὴ στιγμή, τὸ νὰ βρίσκεις τὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ σὲ κάθε σου βῆμα, τὸ νὰ ζήσεις τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ εὐχάριστων ὥρων, εἶναι σοφία. Ἄν πεῖτε πῶς, μιὰ κι ἡ ζωὴ εἶναι τόσο σύντομη, δὲν ἔχει σημασία ἂν παραδέρνουμε στὴν ἀνάγκη ἢ ἂν χαιρόμαστε τ' ἀγαθὰ, ὁ λόγος σας αὐτὸς δὲ βγαίνει ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, μ' ἀπὸ χεῖλη φανατικοῦ, ἢ ἂν θέλετε,